

Türkçe deyimler kitapçığı: *Spécimen des Idiotismes de la Languae Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués*

Yakup YILMAZ¹

Ceylan AKSOY²

APA: Yılmaz, Y.; Aksoy, C. (2019). Türkçe deyimler kitapçığı: *Spécimen des Idiotismes de la Languae Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö6), 65-78. DOI: 10.29000/rumelide.648421.

Öz

Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir diye tanımlanan deyimler, her dilin sanatlı söz varlıklarındandır. Köktürkçeden günümüze kullanılan deyimler, yabancı Türkologların da ilgilendiği konulardan olmuştur. Fransa Asya Araştırmaları Cemiyeti üyesi olan F. L. O Roehrig tarafından kaleme alınan ve Türkçe öğretiminde kullanılması amaçlanan *Spécimen des Idiotismes de la Languae Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués* adlı eserde de deyimler derlenmiştir. Türkçeye *Türk Dilinin Deyimleri* diye çevrilebilen eser, deyimleri ihtiva ediyormuş gibi görünse de deyimlerin yanında deyim dışı söz varlığı unsurlarını da barındırmaktadır. 8 Ekim 1843 tarihinde Breslav'da tamamlanan eserde, madde başları tematik olarak tasnif edilmiş, temaların altında alfabetik olarak deyimler sıralanmıştır. Sol sütunda Osmanlı Türkçesi, karşısında da Fransızcası yer almaktadır. Yaygınlaşıp kalıplaşmış benzetmeleri de deyim sayan Roehrig, bu eseriyle devrin Türkçe söz varlığını kayda geçirmekle faydalı bir çalışma bırakmıştır. 38 sayfadan ibaret olan *Spécimen des Idiotismes de la Languae Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués* adlı eser bu çalışmada etraflıca değerlendirilecek, deyim çalışmalarına bir kaynak sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: İdyotizm, deyim, transkripsiyon metni, söz varlığı.

Idioms book of Turkish: *Spécimen des Idiotismes de la Languae Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués*

Abstract

Phrases, often referred to as stereotyped phrases, which are more or less distinct from their true meaning, are one of the artistic vocabulary of each language. The idioms of Turkish have been manifest since the past. The idioms used from Köktürk Turkish to the present day have been among the subjects that foreign Turkologists are interested in. Expressions were also compiled in the book *Spécimen des Idiotismes de la Languae Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués*, written by F. L. O Roehrig, a member of the Society for Asian Studies in France, intended to be used in teaching Turkish. Although it may seem to contain idioms, the work, which can be translated into Turkish as Idioms of the Turkish Language, also contains elements of non-idiom vocabulary besides idioms. Completed in Breslav on 8 October 1843, the work classified thematic headings and listed the idioms in alphabetical order under the themes. In the left column is Ottoman

1 Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Kırklareli, Türkiye), yilmazyakupbey@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6230-8850 [Makale kayıt tarihi: 10.10.2019-kabul tarihi: 20.11.2019; DOI: 10.29000/rumelide.648421]

2 YL Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Kırklareli, Türkiye), cylvnaksy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3111-8904.

Turkish and in the opposite French. Roehrig, who considers the common and stereotyped parables as idioms, has left a useful study in recording the Turkish vocabulary of the period with this work. *Spécimen des Idiotismes de la Langue Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués*, which consists of 38 pages, will be thoroughly evaluated in this paper and a resource will be presented for idiom studies.

Keywords: Idiotism, idiom, transcription text, vocabulary.

1. Giriş

1.1. Deyim nedir?

Söz varlığı kapsamında temel söz varlığı, terimler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri, veciz sözler ve doldurma sözler yer alır. Anlam değişimleri sürecinde çeşitli kullanımlar zaman içinde terim olabilir, ilişki söz özelliği kazanabilir, atasözü olarak kalıplaşabilir, çeşitli derecelerde aktarma veya benzetmelerle deyimler de oluşabilir.

Deyim, ifade gücünü artırmak için bir araya getirilen ve genellikle gerçek anlamları dışında bir anlam kazanarak kalıplaşan kelime öbeği, tâbir, ıstılâh (Ayverdi, 2011, s. 279b); gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği (Korkmaz Z. , Gramer Terimleri Sözlüğü, 1992, s. 43); çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği olarak tanımlanır.

1.2. Deyimlerin tasnifi

Deyimler çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Söz dizimsel özelliklerine göre deyimleri Demir şöyle tasnif etmiştir (2008, s. 431-442):

1. Bir fiil veya fiilimsi üzerinde oluşan deyimler: **1.1.** Birleşik fiil yapısında olan deyimler: *kulak misafiri ol-*; **1.2.** Bir fiilimsi üzerinde oluşan deyimler: **1.2.1.** İsim fiil üzerinde oluşanlar: *tepeden inme (kararlar)*; **1.2.2.** Sıfat fiil üzerinde oluşanlar: *yere bakan yürek yakan*; **1.2.3.** Zarf fiil üzerinde oluşanlar: *balık kavağa çıkınca*; **1.3.** Cümle yapısında olan deyimler: *Ateş olsan düştüğün yeri yakarsın*: **1.3.1.** Basit cümle yapısında olanlar: *Başından kaynar sular döküldü.*; **1.3.2.** Şartlı birleşik cümle yapısında olanlar: *Hangi taşı kaldırsan altından o çıkar.*; **1.3.3.** Sıralı cümle yapısında olanlar: *Boşa koydum dolmadı, doluya koydum almadı.*; **1.3.4.** Bağlı cümle yapısında olanlar: *Sakalım yok ki sözüm dinlensin.*; **1.3.5.** Soru cümlesi yapısında olanlar: *Hangi dağda kurt öldü?*; **1.3.6.** Eksilteli cümle yapısında olanlar: *Darısı başına...*; **1.3.7.** Diyalog biçiminde olanlar: *-Akıllınız kim? -En öndeki zincirli!*

2. Fiilsiz oluşan deyimler: **2.1.** İsim tamlaması yapısında olanlar: *kafa dengi, ömür törpüsü*; **2.2.** Sıfat tamlaması yapısında olanlar: *aslan yürekli, cin fikirli*; **2.3.** Edat grubu yapısında olanlar: *ele güne karşı, yerden göğe kadar*; **2.4.** Bağlama grubu yapısında olanlar: *ha Ali Hoca ha Hoca Ali*; **2.5.** İsnat grubu yapısında olanlar: *eli kulağında, kulağı delik*; **2.6.** Yönelme grubu yapısında olanlar: *başta bela, bire uzun ikiye kısa*; **2.7.** Bulunma grubu yapısında olanlar: *yükte hafif pahada ağır, denizde damla*; **2.8.** Ayrılma grubu yapısında olanlar: *kıldan ince kılıçtan keskin, başından aşkın*; **2.9.** İkileme (tekrar grubu) yapısında olanlar: *kim kime dum duma.*

3. Tek sözcükten ibaret deyimler: *dünyalık, gözde.*

1.3. Deyimlerin özellikleri

Deyimler, yapılarındaki ortak bazı özelliklerden dolayı diğer söz varlığı unsurlarıyla karıştırılabilmekte, bunun ayrımı da kolay olamamaktadır. Yüceol Özezen'in belirlemesine göre **deyim-atasözü**, **deyim-birleşik fiil**, **deyim-kalıp söz**, **deyim-argo** kargaşası yaşanmaktadır (2001, s. 874-877).

Bu kargaşaya rağmen deyimleri diğer söz varlığı unsurlarından ayıran özellikleri Aksoy şöyle belirlemiştir (Aksoy, 1994, s. 498-508):

1. Deyimlerin en önemli bölümü; kavramları, değişmece yoluyla anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümcelerdir: *abayı yakmak*.
2. Kimi deyimlerin yan özelliği, iki yargılı ve uyaklı olmasıdır: *yere bakan yürek yakan*.
3. Kimi deyimlerin yan özelliği, öykücük ya da konuşma biçiminde olmasıdır: *Akıllınız kim? –En öndeki zincirli*.
4. Kimi deyimlerin yan özelliği, bir öyküye ya da bir olaya dayanmasıdır: *Ahfeş'in keçisi gibi başını sallamak*.
5. Kimi deyimlerin yan özelliği, âdetleri, inanışları, gelenekleri bildirmesidir: *Tuz ekmek hakkı*.
6. Kimi deyimler bir kavramı belirtmek için kurulan, kalıplaşmış söz topluluğudur: *Âdet yerini bulsun diye*.
7. Kimi deyimlerin özelliği, belli dilbilgisi kurallarıyla değil, özel biçimlerle kurulmuş olmasıdır: *aklı sıra, uzun uzadıya*.
8. Kimi deyimler eksilteli anlatım biçimidir: *göz göze, diş diş*.
9. Deyimlerin bir türü de ikilemedir ancak bir sözcüğün yinelenmesi deyim sayılmaz: *yalan dolan, yorgun argın*.
10. Kimi deyimler, bir sözcüğün özel bir yardımcı eylemlikle kurulmasından oluşmuştur: *abayı yakmak*.

Ayrıca deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar (Aksan, 1995, s. 360).

2. Deyim sözlükleri

Deyimler çoklukla atasözleriyle birlikte anıldıkları için sözlükleri de atasözleri ve deyimler sözlüğü başlığıyla verilmiştir. Eminoğlu'nun atasözü ve deyimlerle ilgili olarak verdiği sözlük tasnifi şöyledir (2010, s. 172-185): **1.** Yazma atasözü ve deyim sözlükleri (10 adet), **2.** matbu atasözü ve deyim sözlükleri (163 adet), **3.** konularına göre ayrılmış atasözü ve deyim sözlükleri (13 adet), **4.** metinlerden seçilmiş atasözü ve deyim sözlükleri (2 adet), **5.** lehçe ve ağızlardaki atasözü ve deyimlerin sözlükleri (22 adet), **6.** iki ya da çok dilli atasözü ve deyim sözlükleri (26 adet).

Roehrig'in *Des Idiotismes de la Langue Turque* adlı deyimler sözlüğü de konularına göre ayrılmış sözlüklerden sayılır.

3. Roehrig'in *Des Idiotismes de la Langue Turque* adlı deyim sözlüğü

3.1. Eserin düzeni

Spécimen des Idiotismes de la Langue Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués (Türkçenin Örnekli Deyimleri- Toplu, Maddeleri sıralı ve tasnifli, Açıklamalı)

adlı eser, Société Asiatique de France üyesi bilim insanı olan F.L.O. Roehrig tarafından kaleme alınmış, Breslav'da 8 Ekim 1843'te basılmış , Londra'da, Paris'te Petersburg'ta da satışı yapılmıştır.

Eserin düzeni şöyledir:

Dış kapak: Dış kapak kartondur. *Spécimen des Idiotismes de la Langue Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués* biçiminde eser adı; altında F. L. O. Roehrig olarak müellif adı ve müellifin üye olduğu yer olan Société Asiatique de France derneğinin adı; altında *al-macāzu kıntaratu'l-ḥaḳīḳat* sözü; altında desen ve desen altında yayın yeri olan Breslav ve hemen altında eserin satıldığı yerler olan Londra, Paris ve Petersburg adları geçer. Son satırda da eserin basım tarihi, 1843 yer alır.

İç kapak: İç kapak dış kapaktan farklı bir ifade ve ibare taşımaz. Aynı bilgiler iç kapakta da yer almıştır. İç kapak Romen rakamlarıyla eserin I. sayfasıdır. II. sayfa ise boştur.

Ön söz: III. sayfadan itibaren başlayan Ön söz, VI. sayfada son bulur. Ön söz'de ise şu ifadeler dikkat çeker:

Ön söz'de yazar, Türkçenin sistemli ve dahice kurgulanmış bir gramerinin olduğuna, bir isim ve bir fiilden yeni fiiller, yeni deyimler kurmanın kolaylığına, özellikle Türkçede deyimlerin araştırılmasının zaruretine ve faydasına, deyimlerin incelenmesiyle deyimlerin toplanmasının farklı işler olduğuna, derlediği deyimlerin Türkçeden bir parçacık olduğuna, eserde deyimlerin dışında konuşmada sıkça kullanılan kalıp ifadelere de yer verdiğine, aslında eseri alfabetik düzenleme kararı almış olduğuna ancak kelimeler arasındaki bağlantının buna imkan tanımadığına, bu eserin Türkçenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağına değinir ve Viguer'nin sözünü aktarır:

“À considérer le tissu methodique et profondément combine du turk usuel, on seroit tenté de croire qu'il est le résultat des conventions raisonnées d'une société de savans.”

“Türklerin her zamanki metodik ve derinden birleştirilen dokusunu ele almak için, bunun bir savan toplumunun gerekçeli sözleşmelerinin bir sonucu olduğuna inanmak cazip olacaktır.”

Sayfa sonunda da Breslav, 8 Ekim 1843 tarihi yer almaktadır.

Idiotismes de la Langue Turque başlığıyla sunulan deyimler, Romen rakamlı sayfaların ardından Arap rakamlarıyla 7. sayfadan devam etmiştir.

Fautes D'impression başlığıyla baskı hataları 38. sayfada verilmiştir.

Eserde yer alan konular başka deyimlerde de geçmişse yanına hangi madde başı altında bulunduğu yazılmıştır. Böylelikle bir deyim iki konuyla ilgili ise o deymi tasnif etmek kolaylaşmıştır.

3.2. Eserde yer alan deyimler

Deyimlerin konu düzeni aşağıdaki gibidir:

1. İnsan organları (398 adet): baş (77 madde başı), kıl, saç, tüy (6 madde başı), göz (53 madde başı), yüz (53 madde başı), burun (5 madde başı), ağız (29 madde başı), dil (32 madde başı), kulak (15 madde başı), kol (7 madde başı), el (57 madde başı), parmak (11 madde başı), tırnak (4 madde başı), ayak (20 madde başı), boğaz (7 madde başı), ciğer (12 madde başı), yürek (4 madde başı), kan (6 madde başı)

2. dostluk (23 madde başı)

3. hayvanlar (50 adet): tavşan, tâzî (4 madde başı), ceyrân (3 madde başı), koyun, kızu, koç (5 madde başı), köstebek (1 madde başı), kuş (15 madde başı), balık (9 madde başı), böcek (1 madde başı), sivrisinek, sinek (1 madde başı), tepme (1 madde başı), boynuz (3 madde başı), kıyruk (2 madde başı), yumurta (1 madde başı), bal (4 madde başı)

4. bitkiler (30 adet):

arpa (3 madde başı), şoğan, şarımsak (2 madde başı), ışırgan (2 madde başı), kâmiş (1 madde başı), kâbak (2 madde başı), çiçek (2 madde başı), gül (1 madde başı), ağaç (5 madde başı), zeytün (2 madde başı), bâdem (2 madde başı), fındık (1 madde başı), çınâr (1 madde başı), dal, budak (3 madde başı), çekirdek (1 madde başı), kılçık (1 madde başı), şaman (1 madde başı)

5. cansız varlıklar (90 adet):

taş (12 madde başı), şap (2 madde başı), çamur (2 madde başı), kum (1 madde başı), toprak, yer (10 madde başı), kara (3 madde başı), talğa, kenâr, kıyı, deñiz (9 madde başı), bataç, akıntı, tamlâ, şü (10 madde başı), havâ, zamân (4 madde başı), kül, tütün, âteş (20 madde başı), harâret, şoğukluk, dumân, yağmur, kar (9 madde başı), kible, yel (8 madde başı)

6. gök (27 adet): güneş, mehtâb, ay, yıldız, gölge, aydınlık, kıyruklu yıldız (22 madde başı), gök (5 madde başı)

1. İnsan organları (7-24. s.)**baş (77 madde başı)**

baş (7. s.)	baş çıkmaç (8. s.)
yıl başı (7. s.)	başdan çıkarmak (8. s.)
ay başı (7. s.)	başdan çıkmaç (8. s.)
akçe başı (7. s.)	baş başa vérmek (8. s.)
baş ağa (7. s.)	biriniñ başınıñ altından olmaç (8. s.)
ķavâs başı (7. s.)	biriniñ başınıñ etini yémek (8. s.)
baş eski (7. s.)	‘aklım başımda degil (8. s.)
baş tebdîl (7. s.)	balık başdan ķoķar (9. s.)
baş çavuş (7. s.)	ķuş başı ķar yağar (9. s.) > ķar, ķuş
çavuş başı (7. s.)	baş taşâ doķunmaç (9. s.) > taş
şâhinci başı (7. s.) > şâhîn	baş çatlamaç (9. s.)
ķuşcibaşı (7. s.) > ķuş	baş beyin gitmek (9. s.)
baş kadın (7. s.)	başî taşâ gelmek (9. s.) > taş
başbuğ (7. s.)	baş yémek (9. s.)
başî bozuķ (7. s.)	baş ķaşmağa vakit olmamaç (9. s.)
başî boş (7. s.)	baş dolanmaç (9. s.)
başlık (8. s.)	bu baş neler çekmiş (9. s.)
başdan ķara olmaç (8. s.)	baş neler görmüş (9. s.)
başdan baş (8. s.)	başîñ şağ olsuna varmaç (9. s.)
başdan başa (8. s.)	baş göge degmek (9. s.) > gök
baş aşığı (8. s.)	başâ ķar yağmaç (9. s.) > ķar
baş üzre (8. s.)	başdan yel esmek (9. s.) > yel
baş üstine (8. s.)	başâ âteş yakmaç (9. s.) > âteş
dik başlı (8. s.)	biriniñ başına âteş yağar (9. s.) > âteş
baş étmek (8. s.)	biriniñ başına taş düşer (9. s.) > taş

baş koymak (8. s.) başa kaçmak (8. s.) baş koşmak (8. s.) baş göstermek (8. s.) baş vérmek (8. s.) başdan aşmak (8. s.) baş ağırtmak (8. s.) baş kaldırmak (8. s.) baş egmek (8. s.) başa gelmek (8. s.) başa geçirmek (8. s.) başa çıkarmak (8. s.) başım bal kabağına döndü (10. s.) > <i>kabağ, bal</i> biriniñ başına toplanmak (10. s.)	toprak başına (9. s.) > <i>toprak</i> baş taşdan taş urmak (9. s.) > <i>taş</i> el başa vurmak (9. s.) > <i>el</i> iki elini başına urmak (9. s.) > <i>el</i> başımıñ çıktığı yere git (9. s.) > <i>yer</i> başa baş almak (9. s.) başa baş vérmek (10. s.) başa şarmak (10. s.) başa su degmek (10. s.) biriniñ başına (başına, başına) ot bitmez (10. s.) başım sağdır (10. s.) başı açık (10. s.) başı taşra (10. s.)
---	--

kıl, saç, tüy (6 madde başı)

kılı kırk yarmak (10. s.) sade yağından kıl çekmek (10. s.) saçı (10. s.)	saçı bıçık (10. s.) tüy dikmek (10. s.) ağza tüy bitmek (10. s.) > <i>ağız</i>
---	--

göz (53 madde başı)

bir iki üç dört göz pencere (10. s.) göz (11. s.) göz yaşı (11. s.) havāniñ gözü yaşlı (11. s.) > <i>havā</i> terazi gözü (11. s.) çekmece gözü (11. s.) gözcü (11. s.) gözü pek (11. s.) gözü açık (11. s.) açık göz (11. s.) açık gözlü (11. s.) göz açmak (11. s.) gözü kapalı (11. s.) gözü fenā (11. s.) göz bayıcı (11. s.) gözündeki (11. s.) göz taşı (11. s.) > <i>taş</i> göz göre (11. s.) gözlük (11. s.) kuş gözü (11. s.) ceyrān gözlü (12. s.) > <i>ceyrān</i> şāhīn gözlü (12. s.) > <i>şāhin</i> gözü budakdan şakınmaz (12. s.) > <i>budak</i> gözetmek (12. s.) gözlemek (12. s.) göz etmek (12. s.) göz geçirmek (12. s.)	gözden geçirmek (12. s.) göz koymak (12. s.) göz degmek (12. s.) göz urmak (12. s.) göz kırpmak (12. s.) gözden tütme (12. s.) göze girmek (12. s.) gözden çıkmak (12. s.) gözden düşmek (12. s.) göze almak (12. s.) gözden almak (12. s.) göz almak (12. s.) göze gelmek (12. s.) göz vérmek (12. s.) göz ile yémek (12. s.) göz kızarmak (12. s.) göz kulak olmak (12. s.) (gözüm, gözüñ) gözü şoğur (12. s.) gözü keser (12. s.) gözü ışıır (12. s.) göz kestirmek (12. s.) göz aydına gitmek (13. s.) > <i>aydınlık</i> göze kül ufurmak (13. s.) > <i>kül</i> göz beletmek (13. s.) göz göz olmak (13. s.) göz şokmak (13. s.)
---	---

yüz (53 madde başı)

yüz (13. s.)	yüz görümlüğü (14. s.)
--------------	------------------------

<p>yer yüzü (13. s.) iki yüzlü (13. s.) yüze gülen (13. s.) yüzüm yokdur (13. s.) yüzü aķ (13. s.) yüz aķlıđı (13. s.) yüz kararı (13. s.) yüz karalığı (13. s.) yüz kiri (13. s.) yüz tutmaķ (13. s.) yüzüm tutar (13. s.) yüzüm tutmaz (13. s.) yüzü şıyrılmış (13. s.) yüzsüz (13. s.) yüzünde nûru yok (13. s.) yüzünüñ perdesi yırtılmış (13. s.) pek yüzlü (13. s.) yüz be-yüz (13. s.) yüz yüze (13. s.) ne yüzde (14. s.) ne yüz ile (14. s.) ne yüzden (14. s.) yüz şuyı (14. s.) > <i>su</i> yüz şuyı dökmek (14. s.) > <i>su</i> (İsâ'nın, Muhammed'in) yüzü hürmetine (14. s.)</p>	<p>yüz étmek (14. s.) yüze baķmamaķ (14. s.) yüze urmaķ (14. s.) yüz aşağı almaķ (14. s.) yüz çevirmek (14. s.) yüz ađartmaķ (14. s.) yüz karalamaķ (14. s.) yüz sürmek (14. s.) yüz vérmek (14. s.) yüze çıķmaķ (14. s.) yüz almaķ (14. s.) yüze vérmek (14. s.) yüze tayanmaķ (14. s.) yüze tayanmamaķ (14. s.) yüz kızarıp bozulmaķ (14. s.) yüz kızarmaķ (14. s.) yüz açmaķ (14. s.) yüz ekşitmek (14. s.) yüz aşmaķ (14. s.) yüze berâber söylemek (15. s.) yüze gülmek (15. s.) yüzden görüşmek (15. s.) yüzü örtülü (15. s.) yüzü kapalı (15. s.) yüzü gülmek (15. s.) yüz görmeğe gitmek (15. s.)</p>
--	--

burun (5 madde başı)

<p>burun (15. s.) burun étmek (15. s.) burun kırılmaķ (15. s.)</p>	<p>burna koymaķ (15. s.) burunlu elmâs (15. s.)</p>
--	--

ağız (29 madde başı)

<p>ađızlıķ (15. s.) ağız otu (15. s.) ağızdan (15. s.) iki yol ağızı (15. s.) dört yol ağızı (15. s.) yarım ağız (15. s.) ağız pis (15. s.) ağız bozuķ (15. s.) ağız sert (16. s.) ağız keskin (16. s.) ağız aķıķ (16. s.) ağız küçük(16. s.) ağızında mercimek ışlanmaz (16. s.) ağız pek (16. s.)</p>	<p>bu benim ağızımın kaşığı değil (16. s.)ağza gelmek (16. s.) ağız varmaķ (16. s.) ağız yaķmaķ (16. s.)ağız yanmaķ (16. s.) ağız étmek (16. s.) ağza koymaķ (16. s.) ağza götürmek (16. s.) ađızlamaķ (16. s.) ağza dil koymaķ (16. s.) > <i>dil</i> ağza tüy bitmek (16. s.) > <i>tüy</i> ağza kayıķ kaniřmamaķ (16. s.) ağız ağza gelmek (16. s.) şağ kol ağızı (16. s.) > <i>kol</i> şol kol ağızı (16. s.) > <i>kol</i></p>
--	--

dil (32 madde başı)

<p>dil (16. s.) çañ dili (16. s.)</p>	<p>küçük dil (17. s.) dil yarası (17. s.)</p>
--	--

terâzî dili (16. s.) dil otu (16. s.) dil otu yemiş (17. s.) dîlbâz (17. s.) dil altı (17. s.) dili bozuk (17. s.) dili pertevsiz (17. s.) dili uzun (17. s.) dili fenâ (17. s.) dili pis (17. s.) dil ile ta'bir olunmaz (17. s.) dile gelmez (17. s.) dili tütük (17. s.) dili ağır (17. s.)	dilleşmek (17. s.) dile vèrmek (17. s.) dil uzatmak (17. s.) dil ile şovutmak (17. s.) dil bilmez (17. s.) dil tütük (17. s.) dil almak (17. s.) dilini tütük (17. s.) dil çekmek (17. s.) dil dökmek (17. s.) dile destân olmak (17. s.) dilden dile yayılmak (17. s.) dil pāshdır (17. s.) ağza dil koymak (17. s.) > <i>ağız</i>
---	--

kulak (15 madde başı)

kuzu kulağı (18. s.) > <i>kuzu</i> şıcan kulağı (18. s.) tavşan kulağı (18. s.) kulak vèrmek (18. s.) kulak tütük (18. s.) kulak urmak (18. s.) kulak aşmak (18. s.) biriniñ kulağına şarkmak (18. s.)	biriniñ kulağına koymak (18. s.) kulak kabartmak (18. s.) kulak arkasına atmak (18. s.) kulağa girmek (18. s.) kulak bükmek (18. s.) kulakdan kulağa yayılmak (18. s.) yeriñ kulağı var (18. s.) > <i>yer</i>
---	---

kol (7 madde başı)

kol gözetmek : kollamak (18. s.) kol kola vèrmek (18. s.) kolcu (18. s.) şag kol ağzı (18. s.) > <i>ağız</i>	şol kol ağzı (18. s.) > <i>ağız</i> kol demiri (18. s.) kol degnegi (18. s.)
---	--

el (57 madde başı)

el (19. s.) elden (akça) (19. s.) eli pek (19. s.) eli kışa (19. s.) eli uzun (19. s.) el altında (19. s.) el kremi (19. s.) el çabuıklığı (19. s.) ellere nisbet (19. s.) el kiri (19. s.) el ayaklı (19. s.) ele 'avuca şıgmaz (19. s.) eli boş (19. s.) eliniñ boş olduğı vaķit gel (19. s.) eliniñ érdiğı vaķit gel (19. s.) ellemek (19. s.) elleşmek (19. s.) el verir (19. s.) el vermez (19. s.)	ele getirmek (20. s.) elden çıkmak (20. s.) el kaldırmak (20. s.) el étmek (20. s.) söz bir ve el bir étmek (20. s.) el bir étmek (20. s.) el bir olmak (20. s.) ele almak (20. s.) elden düşmek (20. s.) elden ayakdan düşmek (20. s.) elden düşme (20. s.) ele geçmek (20. s.) el çekmek (20. s.) el kesmek (20. s.) elden gelmek (20. s.) elden ne gelir (20. s.) el atmak (20. s.) el kaçmak (20. s.) el çırpmak (20. s.)
--	---

el vérmek (19. s.) el tütmağ (19. s.) ele vérmek (19. s.) el ele vérmek (19. s.) el kıoymağ (20. s.) el urmağ (20. s.) el başa urmağ (20. s.) iki elini başına urmağ (20. s.) el bağlamağ (20. s.) el kıavuşdurmağ (20. s.)	yağayı ele vérmek (20. s.) elimde degil (20. s.) elimdedir (20. s.) eldedir (21. s.) el yatmağ (21. s.) el eline yatmağ (21. s.) el elinde kıalmağ (21. s.) el kıapısında olmağ (21. s.) el el ile yılan tütmağ (21. s.)
--	--

parmağ (11 madde başı)

tekerler parmağları (21. s.) parmağ hesabı (21. s.) parmağla gösterirler ki (21. s.) parmağlamağ (21. s.) içinde parmağı olmağ (21. s.) parmağı bir olmağ (21. s.)	parmağ koymağ (21. s.) parmağ ısırmağ (21. s.) parmağ kıaralamağ (21. s.) parmağ üstünde oynatmağ (21. s.) pür parmağ bal olmağ (21. s.) > <i>bal</i>
---	---

tırnağ (4 madde başı)

tırnağlamağ (21. s.) kıaşınacağ tırnağ olmamağ (21. s.)	et tırnağdan ayrılmaz (21. s.) tırnağ alışdırmağ (21. s.)
--	--

ayağ (20 madde başı)

ayağkıabı (22. s.) ayağ yolu (22. s.) ayağ altı yer (22. s.) ayağdaş (22. s.) kırk ayağ (22. s.) nerdüban ayağı (22. s.) ayağ üstü (22. s.) ayağ ayağı (22. s.) ayağı tozuyla (22. s.) ayağ basmağ (22. s.)	ayağda durmağ (22. s.) ayağa durmağ (22. s.)ayağı şaşırmağ (22. s.) eli ayağlı (22. s.) > <i>el</i> elden ayağdan düşmek (22. s.) > <i>el</i> ayağa kıalkmağ (22. s.) ayağa kıaldırmağ (22. s.) ayağ üzere kıalmağ (22. s.) ayağlanmağ (22. s.) ayağlamağ (22. s.)
--	--

boğaz (7 madde başı)

boğaz (22. s.) boş boğaz (23. s.) boğazlı (23. s.) boğaz aver (23. s.)	pis boğaz (23. s.) boğazsız (23. s.) boğaz boğaza olmağ (23. s.)
---	--

ciger (12 madde başı)

ağciger (23. s.) kıaraciger (23. s.) cigerim (23. s.) ciger kıoşem (23. s.) ciger pārem (23. s.) cigerden (23. s.)	cigerden sevmek (23. s.) cigerli (23. s.) ciger yağmağ (23. s.) ciger yanmağ (23. s.) ciger delmek (23. s.) cigere degmek (23. s.)
---	---

yürek (4 madde başı)

yürek uyanmağ (23. s.) yürek vérmek (23. s.)	yürek almağ (23. s.) yürek şağlamağ (23. s.)
---	---

kan (6 madde başı)

kan kaynamak (24. s.)	kan almak (24. s.)
kan dökmek (24. s.)	kan taşı (24. s.) > taş
delikanlı (24. s.)	kan étmek (24. s.)

2. dostluk (23 madde başı) (24-25. s.)

cānım (24. s.)	cān acıtmak (24. s.)
cānlı (24. s.)	cān çıkarmak (24. s.)
cānsız (24. s.)	cān çıkmak (24. s.)
cān u gönülden (24. s.)	cān tazelemek (24. s.)
cān evi (24. s.)	cān çekişmek (25. s.)
cānı pek (24. s.)	cāndan sevmek (25. s.)
cām az (24. s.)	cāndan geçmek (25. s.)
cāmı tez (24. s.)	cān şıklamak (25. s.)
cānı hakki (24. s.)	cānlanmak (25. s.)
bin cān ile (24. s.)	cān yakmak (25. s.)
cān atmak (24. s.)	cān yanmak (25. s.)
cān vérmek (24. s.)	

3. hayvanlar (25-29. s.)**tavşan, tazi (4 madde başı)**

tavşana kaç taziya tut söylemek (25. s.)	tavşancıl kuşu (25. s.)
tavşan kulağı (25. s.)	tavşan uykusu (25. s.)

ceyrān (3 madde başı)

ceyrān gözlü (25. s.) > göz	ceyrān gibi (25. s.)
ceyrān bakışlı (25. s.)	

köyün, kuzu, koç (5 madde başı)

koç (25. s.)	kuzu kulağı (26. s.)
koçum (26. s.)	koçun gözü (26. s.)
kuzum (26. s.)	

köstebek (1 madde başı)

köstebek (26. s.)	
-------------------	--

kuş (15 madde başı)

kuş konmaz (26. s.)	tütü (26. s.)
kuş beyinli (26. s.)	ağbabaya dönmüş (26. s.)
kuşçu başı (26. s.) > baş	şāhīn gözlü (27. s.) > göz
kuş başı kar yağar (26. s.) > kar, > baş	şāhīnci başı (27. s.) > baş
horüs (26. s.)	horüs akıllı (27. s.)
şāhīn (26. s.)	horüs ibigi (27. s.)
ağbaba (26. s.)	tütü dilli (27. s.)
bülbül (26. s.)	

balık (9 madde başı)

ata balığı (27. s.)	balık dikenli (27. s.)
köpek balığı (27. s.)	balık kanadı (27. s.)
yılan balığı (27. s.)	balık kemigi (27. s.)
balık emini (27. s.)	balık pulu (27. s.)
balık başdan koçar (27. s.) > baş	

böcek (1 madde başı)

böcek (28. s.)

sivrisiinek, siinek (1 madde başı)

siineklilik (28. s.)

siinek pekmezciyi şanır (28. s.)

tepme (1 madde başı)

tepme (28. s.)

boynuz (3 madde başı)

boynuzlu (28. s.)

boynuz çekmek (28. s.)

keçi boynuzu (28. s.)

kıyruık (2 madde başı)

kıyruıklı yıldız (28. s.)

kıyruık acısı var (28. s.)

yumurta (1 madde başı)

yumurtlamak (28. s.)

bal (4 madde başı)bir parmak bal olmak (29. s.) > *parmak*başım bal kabağına döndü (29. s.) > *baş*, > *kabaık*

bal bal demekle ağız tatlı olmaz (29. s.)

bal kırt (29. s.)

4. bitkiler (29-31. s.)**arpa (3 madde başı)**

arpa şuyu (29. s.)

arपालık (29. s.)

arपालamak (29. s.)

şoğan, şarımşak (2 madde başı)anañ şoğan babañ şarımşak sen kime çıkdıñ [çekdiñ]
gülbeşeker³ (29. s.)

şoğan yemedim ki cânım acısın (29. s.)

ısrığan (2 madde başı)

ısrığan ile göt silmek (29. s.)

ısrığan tahāret étmek (29. s.)

kıamış (1 madde başı)

kıamış (30. s.)

kıabaık (2 madde başı)

kıabaık takım (30. s.)

başım bal kabağına döndü (30. s.) > *bal*, > *baş***çiçek (2 madde başı)**

ne çiçekdir (30. s.)

çok çiçekdir (30. s.)

gül (1 madde başı)

gül panayırı (30. s.)

ağaç (5 madde başı)

ağaç kavunu (30. s.)

ağaç kavı (30. s.)

ağaç (30. s.)

ağaç (30. s.)

ağaç (30. s.)

zeytün (2 madde başı)

ağızına bir zeytün vérip götüne bir şulum şutmaz (30. s.)

ay aydınlığından zeytün silmek (31. s.) > *aydınlık*, > *ay*

bâdem (2 madde başı)

bâdem (31. s.)	bâdemci (31. s.)
----------------	------------------

findık (1 madde başı)

findıkçı (31. s.)

çınār (1 madde başı)

çınār (31. s.)
----

dal, budağ (3 madde başı)

göz budağdan şaķınmaz (31. s.) > göz dal yazılmağ (31. s.)	dal kavağ (31. s.)
---	--------------------

çekirdek (1 madde başı)

çekirdekden yetme (31. s.)
----

kılçık (1 madde başı)

bahık kılçığı (31. s.)

şaman (1 madde başı)

şaman uğrusu (31. s.)
----

5. cansız varlıklar (32-36. s.)**taş (12 madde başı)**

göz taşı (32. s.) > göz kan taşı (32. s.) > kan taş atmağ (32. s.) taş urmağ (32. s.) meyveli ağaca herkes taş atmaz (32. s.) bin ceviz görmedikçe bir taş atmaz (32. s.)	başına taşdan taşa urmağ (32. s.) > baş taş kesilmek (32. s.) taşlamağ (32. s.) başı taşa dokunmağ (32. s.) > baş başı taşa gelmek (32. s.) > baş baş taşana taş düşer (32. s.) > baş
--	--

şap (2 madde başı)

şapa oturmağ (32. s.)	şapda bir şekerde bir söylemek
-----------------------	--------------------------------

çamur (2 madde başı)

çamura düşmek (32. s.)	üstüne çamur sıçramağ (32. s.)
------------------------	--------------------------------

ķum (1 madde başı)

ķuma oturmağ (33. s.)
----

toprak, yer (10 madde başı)

bu yerde > burada (33. s.) ne yerde > nerede (33. s.) yerli (33. s.) yer yüzü (33. s.) > yüz başın çıktığı yere git (33. s.) > baş	yere geçmek (33. s.) yere düşmek (33. s.) yere urmağ (33. s.) yerden yere çarpmağ (33. s.) toprak başına (33. s.) > baş
--	---

ķara (3 madde başı)

ķaraya oturmağ (33. s.) ķaraya düşmek (33. s.)	ķaraya etmek (33. s.)
---	-----------------------

talğa, kenār, kıyı, deñiz (9 madde başı)

deñiz aşırı (33. s.) deñiz düşen ylına şarılır (33. s.) lāk ile pilav pişer ise deñiz kadar yağ benden (34. s.)	ķıyılar seçilmek (34. s.) ķıyılar seçilmek (34. s.) ķıyı şuları ile baminmağ (34. s.)
---	---

kenār (34. s.)	kıyılar bulmak (34. s.) tağalanmak (34. s.)
----------------	--

batağ, ağıntı, taml, şu (10 madde başı)

başa şu deymek (34. s.) > <i>baş</i> taml (34. s.) taml étmek (34. s.) tamlaya tamlaya göl olur (34. s.) tamlalı (34. s.)	ağmaz ise de tamlar (34. s.) ağıntıya kürek çekmek (34. s.) işi batağ olmak (34. s.) bankacı (34. s.) bankacılık (34. s.)
---	---

havā, zamān (4 madde başı)

havāda nem kapmak (34. s.) kendi havāsına girmek (34. s.)	havāda gezmek (34. s.) havālanmak (34. s.)
--	---

kül, tütün, āteş (20 madde başı)

āteş gibi (35. s.) āteşden gömlektir (35. s.) āteşkede (35. s.) başa āteş yakmak (35. s.) > <i>baş</i> başa āteş yanmak (35. s.) > <i>baş</i> āteş vérmek (35. s.) āteş étmek (35. s.) āteş almak (35. s.) āteş böcegi (35. s.) biriniñ başına āteş yağar (35. s.) > <i>baş</i> āteşlenmek (35. s.)	tütün içmek (35. s.) tütün çekmek (35. s.) küle oturmak (35. s.) kül étmek (35. s.) kül göze üfürmek (35. s.) külhān (35. s.) külhānī (35. s.) külhāncı (35. s.) seni hamāmı eden beni de bir külhāncı éder (35. s.)
---	--

harāret, soğukluk, dumān, yağmur, qar (9 madde başı)

qurt dumānlı günü sever (35. s.) soğukluk (36. s.) soğukluk vérmek (36. s.) harāret (36. s.) harāretli (36. s.)	kuş başı qar yağar (36. s.) > <i>kuş</i> , > <i>baş</i> başa qar yağmak (36. s.) > <i>baş</i> yağmurdan kaçıp doluya rast gelmek (36. s.) yağmurlu günde tavuğa su véren çok olur (36. s.)
---	---

kıble, yel (8 madde başı)

yel girdi (36. s.) yel üfürdü şu götürdü (36. s.) başdan yel esmek (36. s.) yellenmek (36. s.)	kıble (36. s.) kıble-nümā (36. s.) kıblesiz (36. s.) kıblegāh-ı ‘ālem (36. s.)
---	---

6. gök (36-38. s.)

güneş, mehtāb, ay, yıldız, gölge, aydınlık, kıyruklı yıldız (22 madde başı)	
ay çiçeği (36. s.) ay başı (37. s.) > <i>baş</i> ay gibi (37. s.) ay çarpmış (37. s.) ay aydın hesap belli (37. s.) > <i>aydınlık</i> ay aydınlığına zeytün silmek (37. s.) > <i>zeytün</i> , > <i>aydınlık</i> mehtāb (37. s.) bir kimse ile mehtāb étmek (37. s.)	göz aydına gitmek (37. s.) > <i>göz</i> ay aydın hesap belli (37. s.) > <i>ay</i> ay aydınlığına zeytün silmek (37. s.) > <i>ay</i> gölge (37. s.) yıldız (37. s.) yıldız gibi (37. s.) yıldız yüksekliği (37. s.) yıldız açıklığı (37. s.)

<p>kandili mehtâb étmek (37. s.) güneşlik (37. s.) güneş gibi (37. s.)</p>	<p>kıyruklı yıldız toğmak (37. s.) bu dünyâ bir kıyruklı yıldızdır ‘aşk olsun kesip yine (37. s.) kırk yılda bir kıyruklı yıldız toğar (37. s.)</p>
--	---

gök (5 madde başı)

<p>baş göge degmek (37. s.) gökden ne yağmış ki yer kabül etmemiş (38. s.) gök kubbeye altında (38. s.)</p>	<p>gök kandil olmak (38. s.) gök güürüldemedikçe gāvur allah allāh démez (38. s.)</p>
---	---

4. Sonuç

Deyimler, her dilin en işlenmiş söz varlığı unsurlarındandır. Edebiyatta zevkle ve sanatla kullanılan deyimler, dillerin sanatkâr yönünü göstermesi bakımından çok önemlidir. Kuruluşu sanatlı ve anlaması zahmetli olduğundan diğer söz varlığı unsurlarına göre deyimlerin öğrenilmesi geç gerçekleşmektedir. Özellikle yabancıların Türkçe öğrenme sürecinde bu durum çok daha dikkat çekici olmaktadır.

Bu çalışmada yer alan ve deyim olarak sunulan söz varlığının günümüz anlayışına göre bir kısmı atasözlerine, bir kısmı temel söz varlığına, bir kısmı terimlere, bir kısmı ilişki sözlere ve kalan kısmı da deyimlere girmektedir. Bu ayrımı yapmak için ayrıca bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

Yabancıların Türkçe öğrenme süreci çok eskilere dayanmaktadır. Dil öğrenmenin gramer ve metinden ibaret olduğu anlayışının geçersizliği anlaşılmalıyken başlandıktan sonra, dilde yer alan söz varlığı unsurları daha dikkatli incelenmiş, irdelenmiş ve özellikle deyimlerin öğrenilmesinin zorluğu anlaşılınca bu konu üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır.

Yaklaşık 38 sayfadan ibaret olan ve Türkçenin sadece deyimlerini ele alan *Spécimen des Idiotismes de la Langue Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués (Türkçenin Örnekli Deyimleri- Toplu, Maddeleri sıralı ve tasnifli, Açıklamalı)* adlı eser, deyim sözlüğü olma özelliği taşıyan, 1843 tarihli, tematik olması bakımından değerli bir eserdir. Eserde deyim adı altında yer alan madde başlarının hangilerinin deyimleşmeyi tamamladığı ya da tam deyim-1. dereceden deyim olduğu, hangilerinin yarı deyim-2. dereceden deyim olduğu, hangilerinin 3. dereceden deyim olduğu ya da hangilerinin deyim olmayan yapılardan sayılması gerektiği özellikle incelenmelidir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (8 b.). Ankara: TDK.
- Aksoy, Ö. A. (1994). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-Atasözleri Sözlüğü* (9 b., Cilt 2). İstanbul: İnkılâp.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2 b.). İstanbul: Kubbealtı-Milliyet.
- Demir, C. (2008, Mayıs). Türkçede Deyimlerin Dizimsel Özellikleri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45(677), 428-444.
- Eminoğlu, E. (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*. Sivas: Asitan.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Roehrig, F. L. (1843). *Spécimen des Idiotismes de la Langue Turque – Recueillis, classés par ordre de matières et expliqués*. Breslav : Ferdinand Hirt.
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 29-39.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul : Ötüken.